INGLIZ–O‘ZBEK TARJIMASIDA MADANIY TAFOVUTLAR: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

Ramazonov Shohruh Nusratillo o'g'li
Termiz Davlat Universiteti
Xorijiy filologiya fakulteti
Ingliz tili va adabiyot kafedrasi
rshakhrookh@gmail.com
Xudayberganova E’zoza Erkinovna
khudayberganovae@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz–o‘zbek tarjimasidagi madaniy tafovutlar nazariy jihatdan tahlil qilinadi, real misollar keltiriladi va tarjimonlar duch keladigan asosiy muammolar hamda ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi.

Kirish

XXI asrda globallashuv jarayonining tezlashuvi turli xalqlar va madaniyatlarning o‘zaro muloqotini kuchaytirdi. Til esa madaniyatning eng muhim ko‘rinishlaridan biri sifatida xalqlar orasidagi kommunikatsiyaning bosh vositasidir. Tarjima — bu shunchaki bir tilni boshqa tilga almashtirish emas, balki ikki madaniyat o‘rtasidagi ko‘prikni yaratish jarayonidir. Ingliz va o‘zbek tillari esa nafaqat grammatik tuzilishi, balki tarixiy, diniy, ijtimoiy va mentalitet jihatidan ham sezilarli darajada farqlanadi. Shu sababli, inglizcha matnlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda madaniy tafovutlar ko‘plab muammolarni yuzaga keltiradi.

1. Madaniy tafovut tushunchasi va uning tarjimada o‘rni

Madaniyat insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, e’tiqodi, urf-odatlari, ijtimoiy xulq-atvor normalari, tarixiy xotirasi va kundalik hayotini ifodalaydi. Har bir til shu madaniyatning mahsuli bo‘lgani uchun, til birliklari ma’lum bir madaniy yuklamaga ega bo‘ladi.

Tarjimada madaniy tafovutlar — bu ikki tilning madaniyatida mavjud bo‘lgan, bir-biriga to‘g‘ridan-to‘g‘ri mos kelmaydigan tushuncha, obraz, atama yoki xatti-harakatlarning farqlanishi.

Ingliz va o‘zbek tillari ham tubdan farqli madaniy-tarixiy asosga ega:

Ingliz tili G‘arb (anglo-sakson) mentaliteti bilan bog‘liq.

O‘zbek tili esa Sharq, islom va turkiy qadriyatlar asosida shakllangan.

Shuning uchun tarjimon bir tilning so‘zini ikkinchi tilga ko‘chirish bilan cheklanmaydi, balki shu so‘z ortidagi madaniy ma’noni ham berishi kerak bo‘ladi.

2. Realiyalar: madaniyatga xos so‘zlar tarjimasidagi muammolar

Realiyalar — muayyan xalqqa xos bo‘lgan tushuncha, buyum, taom, kiyim, udum va boshqalar.

2.1. Ingliz madaniyatidagi realiyalar

Tea time — inglizlar uchun kundalik marosim. O‘zbek tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri mos tushunchasi yo‘q.

Tarjima: “choy ichish marosimi”, “bekorchilik choyi”, “choy vaqti” — kontekstga qarab.

Pub — ingliz ijtimoiy hayotining markazlaridan biri.

Tarjima: “pub”, “pab”, ayrim hollarda “ichimliklar bar” deb izohlash talab etiladi.

Christmas, Halloween, Thanksgiving — ingliz jamiyatida muhim diniy va an’anaviy bayramlar.

O‘zbekcha tarjima: odatda izohli bo‘ladi, chunki o‘zbek madaniyatida to‘liq ekvivalent yo‘q.

2.2. O‘zbek madaniyatidagi realiyalar

Mahalla — ingliz tilida aynan mos tushuncha yo‘q.

Tarjima: “traditional Uzbek neighborhood community” — izohlash orqali.

Palov — milliy taom. Inglizchada odatda “pilaf” yoki “plov (Uzbek rice dish)” qilib beriladi.

Do‘ppi, qovoq solish, kelin salom, ruhoniy oq sochli otaxon kabi tushunchalar ingliz kitobxoniga tushunarli bo‘lishi uchun izohlash talab qiladi.

3. Nutq odobi va murojaat shakllaridagi madaniy tafovutlar

O‘zbek tilida hurmat kategoriyasi juda rivojlangan. “Siz” shakli hurmat ma’nosini bildiradi.

Ingliz tilida esa bunday grammatik farqlanish yo‘q — “you” ham hurmat, ham so‘tak munosabatda ishlatiladi.

Misollar:

“Siz keldingizmi?” → *Did you come?* (hurmat ifodasi yo‘qoladi)

“Domla, salomun alaykum.” → *Hello, teacher.*

Bu yerda o‘zbekcha diniy salomlashuv inglizchada neytral “Hello” bo‘lib qoladi.

Bu farq tarjimada ohangni moslashtirishni talab qiladi.

4. Iboralar (idiomalar) va metaforalardagi farqlar

Idioma — to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinganda ma’nosi buziladigan ibora.

Inglizcha idiomalar:

Break the ice → “Muzni sindirmoq” emas, balki “suhbatni jonlantirmoq”.

Once in a blue moon → “Juda kamdan-kam”, “zor holatlarda”.

O‘zbekcha idiomalar:

“Ko‘ngli tog‘dek” → *He is very generous/kind-hearted.*

“Suvga tushgan toshdek yo‘qoldi” → *He disappeared without a trace.*

Madaniy tafovut sababli idiomalar ko‘pincha adaptatsiya qilinadi, ya’ni ma’nosi moslab beriladi.

5. Diniy va an’anaviy qadriyatlar bilan bog‘liq tafovutlar

O‘zbek madaniyati islom qadriyatlari bilan bog‘liq. Ingliz madaniyati esa ko‘proq sekulyar va xristian an’analariga asoslangan.

O‘zbekcha diniy tushunchalar:

Halol, harom — inglizchada izoh talab etiladi:

“halal — permitted in Islamic law”

Inshaalloh — God willing yoki *If God wills* deb beriladi.

Inglizcha diniy tushunchalar:

Bible — “Injil”

Godfather — diniy rasmda farzandga ma’naviy ustoz sifatida tayinlangan kishi.

Buni o‘zbek madaniyatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalenti yo‘q.

6. Ijtimoiy munosabatlar va muloqot uslubi

Ingliz madaniyatida muloqot:

muloyim, ehtiyotkor, bilvosita,

kritikani yumshoq shaklda bildiradi.

O‘zbek madaniyatida esa:

hurmat kuchli,

ba’zi holatlarda juda to‘g‘ridan-to‘g‘ri fikr bildiriladi.

Misol:

I’m not sure this is the best idea.

→ O‘zbekchaga to‘g‘ri tarjima: “Bu yaxshi fikr emas.”

Inglizcha yumshoqlik yo‘qoladi.

7. So‘z tanlash va konnotatsiya muammolari

Aynan bir xil ma’noga ega bo‘lsa ham, so‘zning madaniy soyasi boshqacha bo‘lishi mumkin.

Home — nafaqat uy, balki “oilaviy mehr”, “ona yurt” ma’nolariga ega.

Desert — inglizcha geologik tushuncha; o‘zbekcha “cho‘l” esa iqlim, hayot tarzi, mehnat sharoitini ham bildiradi.

Bu konnotatsiya farqlari tarjimonni yanada diqqatli bo‘lishga majbur qiladi.

8. Adabiy matnlarda madaniy tafovutlar

Adabiy tarjimada muammo yanada murakkabroq:

Personajlarning muloqot ohangi, fe’l-atvori madaniyatga bog‘liq.

Muallif yaratgan obrazlar ingliz yoki o‘zbek mentaliteti bilan bevosita aloqador.

Tarjimon obrazni so‘zma-so‘z emas, madaniy moslik bilan yaratishi kerak.

Masalan, ingliz yozuvchisidagi “fireplace”, “chimney”, “tea set”, “Sunday roast” kabi realiyalar o‘zbek madaniyatida mavjud bo‘lmagani uchun izohli tarzda yoki tasviriy yo‘l bilan berilishi zarur.

9. Tarjimon duch keladigan asosiy muammolar va yechimlar

9.1. Muammolar

Madaniyatga xos atamalarning yo‘qligi

Idiomalarning mos kelmasligi

Muloqot uslubidagi farqlar

Realiyalarni tushuntirish zarurati

Din va urf-odatlarning to‘g‘ri ifodalanmasligi

O‘quvchi uchun notanish tushunchalar

9.2. Yechimlar

1. Ekvivalent topish (possible equivalent)

Madaniy jihatdan eng yaqin mos so‘zni izlab topish.

2. Izohli tarjima (explicitation)

Tushuncha yo‘q bo‘lsa, qisqa izoh berish.

3. Transliteratsiya

So‘zni asl shaklida qoldirish: *mahalla*, *plov*, *do‘ppi*.

4. Adaptatsiya

Iborani o‘quvchiga tushunarli shaklga moslashtirish.

5. Kontekstual moslashtirish

Madaniyatlar o‘rtasidagi farqni inobatga olib, ohang va uslubni qayta yaratish.

10. Xulosa

Ingliz–o‘zbek tarjimasida madaniy tafovutlar tarjima jarayonining eng muhim va murakkab jihatlaridan biridir. Madaniyatga xos so‘zlar, iboralar, diniy va ijtimoiy qadriyatlar, nutq odobi, metaforalar va realiyalar tarjimonda chuqur bilim, madaniy sezgirlik va ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Tarjimon nafaqat tilni, balki uning ortidagi madaniy ma’no qatlamini ham tushunishi zarur. Shundagina tarjima asliyatga yaqin, mazmunan to‘liq va o‘quvchi uchun tushunarli bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O‘zbek va rus tilidagi adabiyotlar

1. G‘anieva, M. (2018). *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti.
2. Jo‘rayev, A. (2020). *Til va madaniyat: tarjimada madaniy muammolar*. Toshkent: Turon zamin.
3. Rahimov, D. (2017). *Tarjimashunoslik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Qilichev, H. (2015). “Tarjimada realiyalarni berish muammolari”. *O‘zbek tili va adabiyoti* jurnali, №5, 22–28-betlar.
5. Xudoyberganova, M. (2019). *Lingvokulturologiya asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
6. Karimov, A. (2016). “Ingliz-o‘zbek tarjimasida idiomatik birliklarning ekvivalentlari”. *Filologiya masalalari*, №2, 44–49.
7. Norqulova, D. (2014). *Tarjimada milliylik va badiiyat masalalari*. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
8. Sharipova, S. (2021). “O‘zbek va ingliz mentaliteti: qiyosiy tahlil”. *Tilshunoslik axborotnomasi*, №3, 19–26.